(20). Wodak R., Boukala S. (2015). European identities and the revival of nationalism in the European Union. A discourse historical approach. Journal of Language and Politics, 14(1), p. 87–109.

(21). Xudoyberganova D.S. O‘zbek tilidagi badiiy matnlarning antropotsentrik talqini. Filol. fan. dokt. ... dis., Toshkent, 2015.

Mamatkulova Saidaxon Shukurjonovna (Andijon davlat Chet tillar instituti mustaqil izlanuvchisi, “Ingliz tili amaliy tarjima” kafedrasi dotsenti v.b., f.f.f.d. (PhD); mamatkulovasaida73@gmail.com)

KOGNITIV TILSHUNOSLIK VA LINGVOKULTUROLOGIYA ANTROPOTSENTRIK PARADIGMANING YETAKCHI YO‘NALISHLARI SIFATIDA

Annotatsiya. *Ushbu kengaaytirilgan ilmiy tadqiqotda XXI asr tilshunosligining markaziy yo‘nalishlaridan biri bo‘lgan antroposentrik paradigmaning nazariy-metodologik manbalari, shakllanish omillari hamda uning ikki asosiy ustuni kognitiv tilshunoslik va lingvokulturologiyaning sohalararo integratsiyasi atroflicha tahlil qilinadi. Tadqiqotda til va tafakkur, til va madaniyat, mental tuzilmalar hamda olamning lisoniy manzarasini aniqlashda kognitiv va lingvokulturologik konsepsiyalarning o‘rni qiyosiy va suksessiv metodologiyalar orqali asoslab berilgan.*

Kalit so‘zlar: *antropotsentrik paradigma, kognitiv tilshunoslik, lingvokulturologiya, konsept, olamning lisoniy manzarasi, mental tuzilma, etnomadaniyat, mental fenomen, lingvokognitiv konseptosfera.*

КОГНИТИВНАЯ ЛИНГВИСТИКА И ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЯ КАК ВЕДУЩИЕ НАПРАВЛЕНИЯ АНТРОПОЦЕНТРИЧЕСКОЙ ПАРАДИГМЫ

Аннотация. *В данном расширенном научном исследовании всесторонне анализируются теоретико-методологические источники, факторы формирования и междисциплинарная интеграция когнитивной лингвистики и лингвокультурологии двух основных столпов антропоцентрической парадигмы, являющейся одним из центральных направлений языкознания XXI века.*

Ключевые слова: *антропоцентрическая парадигма, когнитивная лингвистика, лингвокультурология, концепт, языковая картина мира, ментальная структура, этнокультура, ментальный феномен, лингвокогнитивная концептосфера.*

COGNITIVE LINGUISTICS AND LINGUOCULTUROLOGY AS LEADING DIRECTIONS OF THE ANTHROPOCENTRIC PARADIGM

Annotation. *This expanded scientific study provides a comprehensive analysis of the theoretical and methodological sources, formation factors, and interdisciplinary integration of cognitive linguistics and linguoculturology the two main pillars of the anthropocentric paradigm, which is one of the central directions of 21st-century linguistics.*

Keywords: *anthropocentric paradigm, cognitive linguistics, linguoculturology, concept, linguistic picture of the world, mental structure, ethnoculture, mental phenomenon, linguocognitive conceptosphere.*

1. Kirish (Introduction). Lingvistika tarixiga nazar tashlasak, fanning rivojlanish bosqichlari muayyan ilmiy paradigmalarning almashinishi (T.Kun konsepsiyasi) bilan bevosita bog‘liq ekanini ko‘ramiz. Tilshunoslik XX asrgacha bo‘lgan davrda, asosan, qiyosiy-tarixiy (komparativistik) paradigma doirasida rivojlangan bo‘lsa, XX asrning birinchi yarmida Ferdinand de Sossyurning "Til bu o‘zida va o‘zi uchun mavjud bo‘lgan tizimdir" degan g‘oyasi asosida immanent yoki struktur (tizimli) paradigma qaror topdi. Strukturalizm tilni jamiyatdan, inson ruhiyati va tafakkuridan ajratgan holda, uni faqat ichki elementlar va ularning munosabatlari asosida tadqiq etdi. Biroq tilning faqat "ichki mexanizmi"ni o‘rganish tilning asl mohi-yatini uning inson bilan, uning aqliy faoliyati, his-tuyg‘ulari va milliy madaniyati bilan bog‘liqligini to‘liq ochib bera olmadi. Shu sababli XX asrning 70–80-yillarida tilshunoslikda tub burilish sodir bo‘ldi: antropotsentrik paradigma shakllandi. Antropotsentrik paradigmaning ilmiy ildizlari V.fon Gumboldtning "Til bu faoliyat (energeia), mahsulot (ergon) emas", "Til inson ruhiyatining tashqi ko‘rinishidir" hamda A.A.Potebnyaning "Til va tafakkurning uzviyligi" haqidagi ta’limotiga borib taqaladi. Zamonaviy antropotsentrizm diqqat markaziga Lisoniy shaxs (linguistic personality)ni, ya’ni, tilni tashuvchi, u orqali dunyoni idrok etuvchi va qayta qayta ishlaydigan faol subyektni qo‘yadi. Antroposentrik yondashuvning paydo bo‘lishi bir qator sohalararo fanlarning (psixolingvistika, etnolingvistika, kognitiv psixologiya, pragmalingvistika) rivojlanishi bilan izohlanadi. Bu paradigmaning asosiy mohiyati quyidagi uchta fundamental qoidada na-moyon bo‘ladi:

1. **Til inson kognitiv faoliyatining ko‘zgusidir.** Inson atrofdagi olamni qanday idrok etsa, uni tilda ham shunday aks ettiradi.

2. **Til milliy-madaniy kodlar tashuvchisidir.** Har bir xalqning o‘ziga xos tarixiy, geografik va ijtimoiy tajribasi uning leksik-semantik tizimida muhrlanadi.

3. **Til va tafakkur dialektik aloqadadir.** Til nafaqat fikrni bayon qilish vositasi, balki fikrni shakllantiruvchi mental tuzilma hamdir.

Tadqiqot metodologiyasi (Methods). Tadqiqotda kognitiv va lingvokulturologik paradigmalarning nazariy-metodologik apparatlarini tahlil qilish uchun kompleks usul va yondashuvlardan foydalanildi:

1. **Konseptual-kategorial tahlil.** Til va tafakkur munosabatini ifodalovchi markaziy tushunchalar (*konsept, mental tuzilma, freym, geshtalt, lingvokulturema, madaniy kod*) aniqlashtirildi va ularning kategoriyaviy maqomi ochib berildi.

2. **Sistemali-qiyosiy metodologiya.** Kognitiv tilshunoslik va lingvokulturologiyaning tadqiqot obyektlari, metodlari va olingan ilmiy natijalari o‘rtasidagi o‘xshash va farqli jihatlar sistematizatsiya qilindi.

3. **Tilshunoslik tarixi va istoriografik tahlil:** V.fon Gumboldt, A.A.Potebnya, E.Sepir, B.Uorf, J. Lakoff, Y.S.Kubryakova, V.A.Maslova, S.G.Vorkachev, N.D.Arutyunova kabi olimlarning ilmiy merosi xronologik va metodologik ketma-ketlikda tahlil etildi.

4. **Integrativ-sinergetik yondashuv.** Til, kognisiya (aql) va kultura (madaniyat)ning uch tomonlama sintezi nazariy jihatdan asoslab berildi.

Natijalar (Results). Olib borilgan atroflicha nazariy-metodologik tahlillar natijasida antroposentrik paradigmaning yetakchi yo‘nalishlari bo‘yicha quyidagi tizimli xulosalarga erishildi: kognitiv tilshunoslik (Cognitive Linguistics) XX asrning 80-yillarida AQSHda J.Lakoff, M.Djonson, R.Langaker, L.Talmi kabi olimlarning ishlari bilan shakllandi. Ushbu soha tilni inson miyasida bilimlarning shakllanishi, saqlanishi va qayta ishlanishi bilan bog‘liq fenomen sifatida qaraydi.

Kognitiv tilshunoslikning asosiy tushunchalari va mental tuzilmalari quyidagicha tasniflanadi:

- **Konsept (Concept).** Mental sohadagi eng kichik va muhim bilim birligi.
- **Freym (Frame).** Standart holatlar haqidagi bilimlarning strukturalashgan tarmog‘i (masalan, "restoranda ovqatlanish", "sadoqat").
- **Skript (Script/Scenario).** Voqea va hodisalarning vaqt va makondagi dinamik rivojlanish ssenariysi.
- **Geshtalt (Gestalt).** Inson tomonidan dunyoni yaxlit va bo‘linmas obraz sifatida idrok etilishi.
- **Kognitiv metafora (Conceptual Metaphor).** Insonning bir abstrakt sohani (target domain) boshqa aniq va tajribaga asoslangan soha (source domain) orqali tushunishi (J.Lakoff nazariyasi). Lingvokulturologiya (Linguoculturology) esa asosan sharqiy Yevropa va MDH tilshunosligida (V.V.Vorobyev, V.A. Maslova, V.N.Teliya, S.G.Vorkachev, Y.S.Stepanov) mustaqil fan sifatida shakllandi. Ushbu yo‘nalish til va madaniyatning o‘zaro sinxron aloqasini, madaniyatning tilda qay darajada va qanday shakllarda aks etishini o‘rganadi.

Lingvokulturologiyaning metodologik apparati quyidagi elementlarni o‘z ichiga oladi:

- **Lingvokulturema.** Til birligi (so‘z, ibora) va madaniy ma’noning (simvol, urf-odat) birikmasi.
- **Madaniy kodlar (Cultural codes).** Somatik (tana a'zolari), zoonimik (hayvonlar), fitonimik (o‘simliklar), aksiologik (qadriyatlar) va prostranstven (maydon/makon) kodlar.
- **Presedent matnlar va fenomenlar.** Muayyan madaniyat vakillari uchun umumiy va tanish bo‘lgan, axloqiy-madaniy qiymatga ega asarlar, iboralar yoki tarixiy voqealar. Ikki yo‘nalishning o‘ziga xos xususiyatlarini aniqlash maqsadida kompleks metodologik taqqoslash o‘tkazildi:

Mezon va belgilar	Kognitiv tilshunoslik (Cognitive Linguistics)	Lingvokulturologiya (Linguoculturology)
Paradigmal yo‘nalishi	Mental-psixologik va aqliy-intellektual	Etnomadaniy, sotsioantropologik
Markaziy obyekti	Inson tafakkuri, miyadagi bilim tuzilmalari	Tilda aks etgan milliy madaniyat va mentalitet
Asosiy tadqiqot birligi	Mental konsept, freym, kognitiv metafora	Lingvokulturologik konsept, madaniy kod

Metodologik manbayi	Kognitiv psixologiya, neyrolingvistika	Etnolingvistika, kulturologiya, semiotika
Dunyoni bilish modeli	Inson aqliy mexanizmining universal qonuniyatlari	Muayyan etnosga xos bo'lgan milliy olam manzarasi
Non-verbal darajasi	Inson xotirasi, psixoneyron aloqalar	Milliy ramzlar, tradisiyalar, stereotiplar

Munozara (Discussion). Kognitiv tilshunoslik va lingvokulturologiya o'rtasidagi asosiy munozarali, shu bilan birga, fundamental masala bu konsept tushunchasining talqinidir.

Bir guruh olimlar (Y.S.Kubryakova, Z.D.Popova, I.A.Sternin) konseptga sof kognitiv nuqtayi nazardan yondashib, uni "inson xotirasidagi bilimlar, tajribalar va tushunchalarning mental kvanti" sifatida ta'riflaydilar. Ular uchun konseptning madaniy tarkibiy qismi ikkinchi darajali hisoblanadi. Ikkinchi guruh olimlari (V.I.Karasik, S.G.Vorkachev, Y.S. Stepanov) konseptga lingvokulturologik fenomen sifatida qaraydilar. Y.S.Stepanov konseptni "madaniyatning inson mental dunyosidagi yacheykasi (uyasi)" deb ataydi. Bu yondashuvda konsept axloqiy, hissiy, baholovchi va milliy-madaniy komponentlarga ega bo'lishi shart.

Zamonaviy tilshunoslikda ushbu ikki qarashni birlashtiruvchi linvokognitiv yondashuv ustuvor ahamiyat kasb etmoqda. Biroz chuqurroq tahlil qilinsa, inson miyasidagi hech bir konsept "madaniy vakuum"da shakllanmaydi. Inson tug'ilgan kunidan boshlab ma'lum bir etnomadaniy muhitda o'sadi, demak, uning tafakkuridagi mental tuzilmalar avtomatik ravishda milliy-madaniy mazmun bilan to'linadi. Antropotsentrik paradigmaning muhim nazariy munozaralaridan biri E.Sepir va B.Uorf tomonidan ilgari surilgan "Lingvistik nisbiylik gipotezasi"dir (Linguistic Relativity Hypothesis). Ushbu nazariyaga ko'ra, insonlar atrofdagi olamni o'zlari gapiradigan tilning grammatik va leksik kategoriyalari orqali idrok etadilar va fikrlaydilar. Zamonaviy kognitiv lingvokulturologiya bu gipotezaning radikalligini nisbatan yumshatib, quyidagicha talqin qiladi: til inson tafakkurini to'liq cheklab qo'ymaydi, balki uni muayyan tomonga yo'naltiradi (orientate qiladi). Masalan, o'zbek tilida qarindoshlik terminlarining nihoyatda boyligi (jiyan, amakivachcha, xolavachcha, pochcha, kelin) va ingliz tilidagi nisbatan umumiy terminlar (cousin, in-law) ushbu xalqlarning oilaviy va ijtimoiy munosabatlarga beradigan madaniy-kognitiv e'tibori bilan belgilanadi.

Xulosa (Conclusion). Olib borilgan kompleks va atroflicha tadqiqot natijasida quyidagi ilmiy-nazariy xulosalarga kelindi: Tilshunoslikdagi antropotsentrik paradigma tilni formal tizim sifatida o'rganishdan voz kechib, uni insonning psixologik, aqliy va milliy-madaniy faoliyatining mahsuli sifatida tadqiq etish zaruratini asosladi. Kognitiv tilshunoslik inson aqliy tuzilmalarining universal va xususiy mexanizmlarini o'rgansa, lingvokulturologiya ushbu tuzilmalarning etnomadaniy va qadriyatli xususiyatlarini tahlil qiladi. Ushbu ikki yo'nalish bir-birini inkor etmaydi, balki to'ldiradi. "Lingvokognitiv konsept" olamning lisoniy manzarasini tadqiq etishning markaziy birligi bo'lib xizmat qiladi. U inson xotirasidagi kognitiv tuzilmaga ega bo'lish bilan birga, muayyan madaniyatning qadriyatlari, ramzlari va stereotiplarini o'zida mujassamlashtiradi. Ushbu nazariy-metodologik baza keyingi tadqiqot bosqichlarida turli tillardagi (masalan, ingliz va o'zbek tillaridagi) moddiy ("Uy/Home", "Non/Bread", "Pul/Money") va ma'naviy ("Ruh/Soul", "Vijdon /Conscience", "Yaxshilik-Yomonlik/Good-Evil") konseptlarni chog'ishtirma-semantik va lingvokulturologik jihatdan tahlil qilish uchun mustahkam poydevor bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

(1). Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека. Москва, "Языки русской культуры", 1999, 896 с.

(2). Воробьев В.В. Лингвокультурология: Теория и методы. Москва, РУДН, 2008, 336 с.

(3). Воркачев С.Г. Лингвокультурология, элита, концепт: теория и практика. Москва, "Гнозис", 2007, 280 с

(4). Гумбольдт В. фон. О различии строения человеческих языков и его влиянии на духовное развитие человечества. Избранные труды по языкознанию. Москва, "Прогресс", 2000, с. 37–300.

(5). Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. Волгоград, "Перемена", 2002, 477 с.

(6). Кубрякова Е.С. Язык и знание: на пути получения знаний о языке. Москва, "Языки славянской культуры", 2004, 560 с.

(7). Lakoff J., Johnson M. Metaphors We Live By. Chicago: University of Chicago Press, 2003, 256 p.

(8). Маслова В.А. Введение в когнитивную лингвистику. Москва, "Флинта: Наука", 2007, 296 с.

(9). Маслова В.А. Лингвокультурология. Москва, "Академия", 2001, 208 с.

(10). Потебня А.А. Мысль и язык. Москва, "Лабиринт", 1999, 269 с.

(11). Попова З.Д., Стернин И.А. Когнитивная лингвистика. Москва, АСТ: Восток-Запад, 2007, 314 с.
(12). Sapir E. Language: An Introduction to the Study of Speech. New York, Harcourt, Brace and Company, 1921, 258 p.
(13). Степанов Ю.С. Константы: Словарь русской культуры. Москва, "Академический проект", 2004, 992 с.

Norova Shaxnoza Jamshidovna (O'zbekiston davlat Jahon tillari universiteti mustaqil tadqiqotchisi; ORCID ID: 0009-0003-0862-6155)

MODAL SO'ZLARNING SHAKLLANISHI VA SINTAKTIK-FUNKSIONAL XUSUSIYATLARI

Annotatsiya. *Mazkur maqolada o'zbek tilidagi modal so'zlarning shakllanishi va sintaktik-funksional xususiyatlari o'zaro aloqadorlikda tadqiq etiladi. Modal so'zlarning tarixan turli so'z turkumlariga mansub birliklardan shakllanishi, ularning leksik-semantik xususiyatlarining o'zgarishi hamda gap tarkibidagi funksional mavqeyining qayta tashkil topishi masalalariga e'tibor qaratiladi. Modal birliklarning ot, sifat, ravish, fe'l va boshqa turkumlarga oid so'zlardan rivojlanishi misollar asosida yoritilib, ularning gap bo'lagi sifatidagi dastlabki xususiyatlaridan modal-kommunikativ birlikka aylanish jarayoni tahlil qilinadi. Shuningdek, modal so'zlarning gap mazmuniga munosabati, sintaktik mustaqilligi, pozitsion xususiyatlari va kirish birliklar bilan aloqasi ochib beriladi. Tadqiqot natijasida modal so'zlarning o'ziga xosligi ularning so'zlovchi munosabatini ifodalashi bilan bir qatorda, leksik mazmundan funksional-kommunikativ mazmunga tomon rivojlanishi bilan belgilanishi asoslanadi.*

Kalit so'zlar: *modal so'z, modal ma'no, grammatiklashuv, sintaktik funksiya, sintaktik mustaqillik, kirish birlik, modalizatsiya, kommunikativ mazmun.*

ФОРМИРОВАНИЕ И СИНТАКСИКО-ФУНКЦИОНАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ МОДАЛЬНЫХ СЛОВ

Аннотация. *В статье исследуются процессы формирования модальных слов в узбекском языке и их синтаксико-функциональные особенности во взаимосвязи. Особое внимание уделяется формированию модальных слов на основе единиц, первоначально относящихся к различным частям речи, изменению их лексико-семантических характеристик и функциональной позиции в структуре предложения. На материале конкретных примеров рассматривается развитие модальных единиц на основе существительных, прилагательных, наречий, глаголов и других разрядов слов, а также процесс их перехода от первоначальной функции члена предложения к модально-коммуникативной функции. Анализируются отношение модальных слов к содержанию предложения, их синтаксическая самостоятельность, позиционные особенности и связь с вводными единицами. В результате исследования обосновывается, что специфика модальных слов определяется не только их способностью выражать отношение говорящего к сообщаемому, но и процессом их функционального развития от лексического значения к функционально-коммуникативному значению.*

Ключевые слова: *модальные слова, модальность, грамматикализация, синтаксическая функция, синтаксическая самостоятельность, вводная единица, модализация, коммуникативное значение.*

FORMATION AND SYNTACTIC-FUNCTIONAL FEATURES OF MODAL WORDS

Annotation. *This article examines the formation of modal words in the Uzbek language and their syntactic and functional features in their interrelation. Particular attention is paid to the development of modal words from units originally belonging to different parts of speech, the transformation of their lexical and semantic characteristics, and the restructuring of their functional position within sentence structure. Based on linguistic examples, the study analyzes the development of modal units from nouns, adjectives, adverbs, verbs, and other word classes, as well as their transition from their initial functions as sentence constituents to modal-communicative functions. The article also examines the relationship of modal words to sentence meaning, their syntactic independence, positional features, and interaction with parenthetical units. The study demonstrates that the specificity of modal words is determined not only by their ability to express the speaker's attitude toward the content of an utterance, but also by their functional development from lexical meaning toward functional and communicative meaning.*

Keywords: *modal words, modality, grammaticalization, syntactic function, syntactic independence, parenthetical unit, modalization, communicative meaning.*

Kirish. Til taraqqiyoti jarayonida ayrim so'zlarning dastlabki lug'aviy va grammatik xususiyatlari asta-sekin o'zgarib, nutqda yangi funksional vazifalarni bajarishi kuzatiladi. Bunday o'zgarishlar, ayniqsa, funksional birliklarning shakllanishida yaqqol namoyon bo'ladi. Modal so'zlar ham ana shunday murakkab